

Medzi poriadkom a chaosom: právo v období post-komunistickej transformácie na Slovensku

SILVIA CAPIKOVÁ*

Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava

Between Order and Chaos: Law in the Period of Post-Communist Transformation in Slovakia

Abstract: In this article the author attempts to evaluate and conceptualise how the law and legal institutions function during the period of post-communist transformation in Slovak society, taking into consideration the fact that there are other social processes in addition to transformation that contribute to the challenges that the law is faced with. To begin the author introduces the topic's theoretical and methodological background, followed by a discussion of the legal code and its developmental trends, with a focus on the causes and impact of changes. The author also analyses the particular functions and dysfunctions of the law within the broader social context, in an effort to highlight those areas where the law and legal institutions do not function sufficiently and may contribute to the establishment of a dysfunctional, anti-legal culture.

Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 2005, Vol. 41, No. 4: 617–640

Procesy prebiehajúce v spoločnosti¹ ponúkajú istý explanačný kontext pre pochopenie stavu a vývoja práva a právnych inštitúcií a zmien ich funkcií. Význam hlbšieho zaoberania sa problematikou funkcií práva² v spoločnosti má praktický význam v období dlhodobej stabilizácie mechanizmov pôsobenia práva, v období, kedy spoločenský vývoj kladie zvýšený dôraz na legitimitu³ práva. „V spojení s dynamickými zmenami legislatívy naberá aktuálnosť postulát organizovania nie náhodných, fragmentárnych, ale pravidelne realizovaných výskumov fungovania novovytvorených zákonov“ [Ziembinski 1992: 402]. a právnych inštitúcií. Pojmy právnej vedy ako analytické a referenčné jednotky majú empirické koreláty v sociálnej realite a ako také môžu byť predmetom empirického výskumu. Takéto vý-

* Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Mgr. Silvia Capíková, Katedra sociologie Filozofické fakulty Univerzity Komenského, Gondova 2, 818 01 Bratislava, SR, e-mail: capikova@centrum.sk.

¹ Príspevok vychádza z právneho stavu k obdobiu svojho spracovania, t. j. k 15. 10. 2004. Autorka ďakuje obom anonymným recenzentom za ich podnety a pripomienky k pôvodnému rukopisu.

² Ak používam pojem právo, mám tým predovšetkým na mysli právny poriadok spolu s právnymi inštitúciami.

³ Tu ponímanú v zmysle sociálneho potvrdenia a uznania práva.

skumy by mali nielen predchádzať konsolidácii právneho systému, ale mali by byť organickou súčasťou procesu tvorby práva bez čakania na krízové situácie spojené s dopadmi sociotechnicky alebo legislatívne-technicky nesprávnych zákonov.

Téma právo versus sociálna zmena, právny versus spoločenský poriadok je v literatúre prítomná viac ako dve tisícročia, čo ma pri písaní vedie k istej opatrnosti a skromnosti. Turbulentný vývoj po roku 1989 priniesol rad veľmi konkrétnych a závažných problémov. Cieľom môjho príspevku je prispieť k diskusii a naznačiť jeden z možných prístupov k problematike zmien a funkcií práva v období pokračujúcej post-komunistickej transformácie spoločnosti na Slovensku.

Právo je neodmysliteľnou súčasťou sociálnej reality.⁴ Je predmetom spoločenských zmien, zároveň je aj nástrojom ich presadzovania a korigovania ich dôsledkov. Je teda súčasne závislou i nezávislou premennou, preto sa jeho vplyv na priebeh sociálnych zmien na Slovensku a vice versa hodnotí neľahko. Princíp heuristickej náročnosti si vyžaduje zhodnotenie oboch stránok tohto vzájomného pôsobenia. Z tohto dôvodu budem najprv venovať pozornosť teoretickým a metodologickým východiskám. V ďalšej časti sa zameriam na deskripciu stavu právneho poriadku na Slovensku, hľadanie príčin a identifikáciu vývojových trendov. Nasledovne sa pokúsim sledovať funkcie a potenciálne dysfunkcie práva na príkladoch z vývoja spoločnosti na Slovensku, na pozadí širšieho sociálneho kontextu ako rámca analýzy zmien funkcií práva. Napokon budem hľadať interpretačné možnosti so zámerom formulovať určitú konceptualizáciu problematiky.

Teoretické a metodologické východiská

Analýza nastoleného problému si vyžaduje explicitné formulovanie teoretických a metodologických východísk, ktoré sa vzťahujú na dva hlavné okruhy:⁵

1. Ako vplyva spoločnosť, spoločenské procesy na právo?

Pri skúmaní vplyvu spoločnosti na právo je potrebné dôsledne vymedziť, čo je predmetom záujmu výskumníka. Pojem právo je veľmi široký, môžeme sem zaradiť právny poriadok, individuálne právne akty a právne inštitúcie – orgány tvorby, aplikácie a ochrany práva (ochrana práva je vlastne tiež aplikáciou právnych noriem).⁶ Môžeme skúmať ich organizáciu, početnosť, atď. Predmetom záujmu sú najmä právne inštitú-

⁴ Viaceré teoretické implikácie do akademického diskurzu vniesla Čeplíková [2000].

⁵ Vychádzam pritom z predpokladu, že predmetom sociológie práva je „vymedziť tie sociálne faktory, ktoré majú nejaký vplyv na konkrétny právny poriadok v jeho stabilite i premenlivosti. Keďže sa pochopiteľne jedná o vzťah vzájomného pôsobenia, je nemenej dôležité vymedzenie toho, ako právo penetruje do sociálneho života a aké sú jeho rozhodujúce funkcie v širšom sociálnom systéme.“ [Přibán 1992: 778].

⁶ Ide vlastne o širšie právnoteoretické vymedzenie pojmu právny systém, porovn. [Prusák 1995: 207].

ty, ich dynamika a aplikácia v praxi adresátov práva. Prostriedkami skúmania v tomto prípade budú predovšetkým samotné normatívne a individuálne právne akty (napr. zbierka zákonov, súdne spisy), záznamy o hlasovaní poslancov a sudcov, organizačná štruktúra orgánov tvorby, aplikácie a ochrany práva, lokalizácia, vzhľad a vybavenie budov štátnych orgánov a pod. Pre účely tejto štúdie obmedzím pozornosť na právny poriadok, resp. legislatívu, a pokúsím sa nájsť odpoveď na otázku: Aké dlhodobé trendy môžeme identifikovať vo vývoji právneho poriadku SR od roku 1989, resp. 1993, kedy vznikla samostatná Slovenská republika, a čím ich môžeme zdôvodniť?

2. Ako pôsobí právo na spoločnosť?

Pri hľadaní odpovede na túto otázku ako kľúčová kategória vystupuje fungovanie práva, pôsobenie práva môžeme čiastočne stotožniť s (ne)plnením jeho funkcií.

Fungovanie práva vymedzuje Ziembinski [1992: 389] ako „pôsobenie systému právnych noriem na správanie sa členov spoločnosti ako aj štátnych orgánov, pričom správanie sa je potrebné skúmať zároveň s jeho dôsledkami“ – na jednej strane je to vedomé správanie sa adresátov v súlade alebo rozpore s právnymi normami (vrátane vydávania individuálnych aj normatívnych právnych aktov), na strane druhej „vedomá realizácia prospechu z právne dovoleného konania.“ [ibid.] Podmienkou pôsobenia práva v spoločnosti, či už pôsobí ako funkčná alebo dysfunkčná inštitúcia, je znalosť práva, jeho reflexia v kognitívnych štruktúrach ľudí.

Z uvedeného môžeme vyvodiť, že pôsobenie práva v spoločnosti, t.j. napĺňanie alebo nenapĺňanie jeho funkcií, môžeme de facto sledovať na dvoch rovinách:

1. *rovina verejnej mienky (kognitívnych a motivačných štruktúr)* ako predpokladu pre konanie v súlade alebo rozpore s právnymi aktami:⁷
 - a) právne vedomie, postoje k právu v normatívnom zmysle, názory naň, znalosť práva vrátane možností jeho uplatnenia,
 - b) postoje k orgánom aplikujúcim a ochraňujúcim právo (súdy, prokuratúra, polícia, úrady...),
 - c) postoje k normotvorným orgánom,
 - d) mediálny diskurz venovaný týmto otázkam.
2. *rovina faktického správania sa, teda behaviorálna rovina*, prístupná sledovaniu konkrétnych činností adresátov právnych noriem a ich dôsledkov. Do tejto kategórie patrí najmä konanie v rozpore s právom s následným vyvodzovaním zmluvnej a mimozmluvnej právnej zodpovednosti. Na tejto rovine sa predovšetkým prejavuje konanie spadajúce do oblasti sociálnej patológie,⁸ medzi nimi najmä kriminalita, ktoré sa pokladajú za jeden z ukazovateľov (dys)funkčnosti práva.

Rada by som zdôraznila, že načrtnutý analytický rámec je skôr orientačný a je jedným z alternatívnych prístupov ku skúmaniu danej problematiky.

⁷ Tu mám na mysli normatívne aj individuálne právne akty.

⁸ Porovn. Sopóci [2003], Ondrejko [2000], Chandogová, Remišová [2000], Lubelcová [1999] a i.

Stav právneho poriadku SR a jeho vývojové trendy

Revolúcia v roku 1989 priniesla novú víziu cieľového stavu spoločenského vývoja, vedúcou ideou pri jej presadzovaní sa stal model právneho štátu a deetatizácie spoločnosti. Nové politické elity sa v tomto „ponovembrovom“ období zamerali predovšetkým na právne ukotvenie zmeny politického režimu a polozenie základov pre resuscitáciu občianskej spoločnosti, hlásajúc novú ideológiu étosu občianskej kultúry. Po vzniku samostatnej Slovenskej republiky v roku 1993 došlo k reinštitucionalizácii ústavného systému, ukotveniu „pravidiel hry“ pre slobodnú súťaž politických síl a právnomu ukotveniu záruk základných ľudských a politických práv spojených s ich inštitucionálnym zabezpečením. Pádom železnej opony sa ekonomika aj kultúra (a právny systém) otvorili v smere k okolitému prostrediu a boli s ním priamo konfrontované.

Technologické inovácie, importácia nových kultúrnych prvkov, s nimi súvisiaci nárast zložitosti sociálneho sveta, nárast rozmanitosti interakcií si vyžadovali okrem rekonštrukcie právneho poriadku (obnovenie klasického inštitútu „vlastníctva“, zánik skutkovej podstaty „príživníctvo“ a i.) aj dynamický rozvoj právnych odvetví, ktoré dovtedy nezohrávali významnejšiu úlohu – napríklad právo duševného vlastníctva, právo životného prostredia, právo cenných papierov.

Tvorba zákonov v SR v dlhšom časovom horizonte pripomína čosi, čo možno nazvať legislatívnou lavínou. Téma „novelizácia novelizácií“ je prítomná v každodennosti laikov i profesionálov. Produkcia nových zákonov a najmä ich časté zmeny sú predmetom kritiky z mnohých strán. Hoci budovanie právneho poriadku od začiatku bolo v súlade s požiadavkami a poznatkami právnej vedy,⁹ dynamika právneho poriadku si vyžiadala daň v podobe jeho neprehľadnosti, terminologickej neurčitosti, nejednotnosti, miestami si právne úpravy protirečia. Tieto fenomény majú negatívny dopad na fungovanie práva v spoločnosti.

Aké dlhodobé trendy môžeme identifikovať vo vývoji právneho poriadku SR od roku 1989, resp. 1993 a čím ich môžeme zdôvodniť?

1. *Aproximácia práva SR s *acquis communautaire** je jednoznačným dôsledkom dlhodobej snahy vládnuccich politických elít o členstvo SR v Európskej únii. Prináša do slovenského právneho poriadku aj fenomén „*právnych transplantátov*“, ktorý O. Ovečková [2003] vidí v zlyhaní ľudského faktora a v nie vždy dôslednom dodržiavaní príslušných metodík zodpovednými pracovníkmi.
2. *Expanzia legislatívy, vedúca až k hypertrofii právneho poriadku* a s ňou spojená *rastúca nekonzistentnosť právneho poriadku* si zaslúžia osobitný odstavec.

⁹ V začiatkoch budovania právnych základov nového štátu sa tak dialo dôslednejšie a bolo to i do istej miery jednoduchšie než neskôršie „dolaďovanie“ existujúcej rozkošatenej legislatívy. Podľa Štefanoviča všade na svete platí, že i v prípade že sa poznatky právnej vedy plne využívajú, konečné znenie textu normy je determinované subjektami tvorby práva, osobitne poslancami. Rozpory v aplikácii a interpretácii práva sa objavujú predovšetkým tam, kde je daný priestor na voľnú úvahu. Tu právny vedec naráža na prepojenosť práva s inými normatívnymi systémami. [Štefanovič 1999: 25–32].

3. *Vysoká dynamika právneho poriadku* – rýchle za sebou nasledujú zmeny predovšetkým zákonov,¹⁰ nie je výnimkou niekoľko novelizácií jedného zákona v tom istom roku, dokonca sú prípady kedy je potrebné zákon novelizovať ešte skôr než nadobudne účinnosť. Týmto sa môže „popýšiť“ najmä právo sociálneho zabezpečenia, správne právo a finančné právo.
4. *Nadmerná socializácia právneho poriadku* v zmysle jeho nadmernej reaktívnosti na situáciu v slovenskej spoločnosti (či skôr ad hoc záujmy aktuálnej politickej reprezentácie) môže byť odôvodnená snahou o kontrolu sociálnej zmeny, v dôsledku ale spôsobuje zníženie stability právneho poriadku a podmieňuje nadväzujúcu *tendenciu k dotváraníu práva rozhodovacou činnosťou súdov* (analogicky k rozvoju nadnárodného európskeho práva).
5. *Nárast významu sudcovskej tvorby práva a rozhodovacej činnosti správnych orgánov*, v čom Svák [1996] pozoruje *konvergenciu* medzi kontinentálnym právnym systémom a systémom common law.
6. *Internacionalizácia právneho poriadku* v zmysle otvorenosti voči vplyvom medzinárodného práva a internalizácie medzinárodno-právnych štandardov.
7. *Globalizácia*, prejavujúca sa v recepcii vplyvu nadnárodných korporácií, ako napr. WB, IMF, IBRD, WTO a pod., ktoré vystupujú vo vzťahu k politickej garnitúre ako tzv. „relevant other.“
8. *Rozvoj nových právnych odvetví* sa týka predovšetkým oblasti súkromného práva, ale formuje sa napríklad aj právo tajných služieb (verejnoprávne odvetvie) a letecké právo (zmiešané odvetvie), ako poukázal napr. Bárány [1997].
9. *Dlhodobá absencia dôslednej a účinnej regulácie vzťahov* medzi politickou reprezentáciou krajiny a ekonomickou sférou. Chýba tak jeden z prostriedkov prevencie i potierania politického klientelizmu.
10. *„Bezzubosť“ zákonov* – čo znamená, že právny poriadok SR obsahuje určité zákony, ktoré neumožňujú ukladať právne sankcie, resp. vyvodzovať právnu zodpovednosť za protiprávne konanie (porušenie príkazu alebo zákazu stanoveného právnou normou). Odôvodnenie môže byť dvojaké: technicko-legislatívna chyba, alebo zámerné tlaky členov zákonodarného zboru na ochranu nimi presadzovaných záujmov.

Tieto trendy spolu často súvisia a ich vplyv sa navzájom môže posilňovať. Výpočet vývojových trendov nie je vyčerpávajúci, nezaraďujem medzi ne napríklad zmeny prebiehajúce v jednotlivých právnych odvetviach (týkajú sa konkrétnych reforiem, napr. reformy verejnej správy, zdravotníctva, školstva, súdnictva a pod.)

¹⁰ Príkladmo uvediem niekoľko zákonov, ktoré v SR v rokoch 1993–2002 boli predmetom veľmi častých zmien: 15-krát Zákon o konkurze a vyrovnaní (č. 328/1991 Zb.), 41-krát Živnostenský zákon (č. 455/1991 Zb.), 16-krát Trestný zákon a 13-krát Trestný poriadok.

Hypertrofia právneho poriadku

Dominantným trendom sa javí kvantitatívna expanzia legislatívy (legislatívna lavína¹¹) na úkor jej kvality. Otázka, aký má tento jav rozsah, je zložitá, nakoľko v SR neexistuje metodologické rozpracovanie, ani systematická kvantifikácia tohto fenoménu.¹² Na internetovej stránke zákonodarného zboru, Národnej rady Slovenskej republiky nájdeme aspoň hrubé štatistické údaje o počtoch navrhnutých, schválených, neschválených zákonov s rozlíšením podľa predkladateľa. V týchto počtoch nie je zahrnutá nepriama novelizácia. Predsa však uvediem aspoň pre ilustráciu: V I. volebnom období (1994–1998) bolo schválených 313 návrhov zákonov, v II. volebnom období (1998–2002) ich bolo takmer dva razy toľko – 532. [Orosz 2003]

Pri hlbšom pohľade do Zbierky zákonov Slovenskej republiky, sa môžeme stožniť so závermi výskumu, ktorý dlhodobo realizuje výskumná skupina na Ústave štátu a práva Akadémie vied Českej republiky¹³: 1. vývoj právneho poriadku reflektuje historické zlomy sprevádzané nárastom kvantít legislatívy, 2. každý právny poriadok obsahuje tzv. „tvrdé jadro“ tvorené relatívne malým percentom z celkového počtu právnych predpisov, 3. do tohto jadra smeruje najväčší počet zmien a citácií, 4. vývoj po roku 1989 predstavuje „legislatívni smršť“, aká historicky nemala obdobu – autori varujú pred sebadeštruktúrnym efektom tohto vývoja, 5. sprievodným znakom vysokej produkcie sú časté zmeny právnych predpisov (novelizácie) a ich značný podiel na celkovej produkcii právnych predpisov.

Zdá sa, že nadmerná produkcia nekvalitnej legislatívy nepostihla iba právny poriadok SR, ako potvrdzujú poľské¹⁴ a české pramene. Je možné, že je súčasťou „syndrómu transformujúcej sa spoločnosti.“ Na legislatívnu lavínu nadväzuje reťaz priamych aj nepriamych následkov, v istom zmysle sa dá hovoriť aj o škodách, a to materiálneho aj nemateriálneho charakteru.

Napríklad podľa Ovečkovej [Ovečková 2003], hypertrofia právneho poriadku má nasledovné dôsledky: neprehľadnosť a nejasnosť právneho poriadku, zníženie jeho aplikovateľnosti (niektoré normy sú jednoducho neaplikovateľné), zníženie

¹¹ Autori Kořenský, Cvrček, Novák [1999] pomenúvajú tento fenomén „legislatívni smršť“.

¹² Potvrdením praktického významu sledovania aj tejto stránky legislatívnej činnosti je štúdia L. Orosza [2003] či monografia J. Kráľa a A. Holáka [Kráľ, Holák 1999].

¹³ Kořenský, Cvrček, Novák [1999]. Cennou robia túto prácu jednak poznatky z oblasti metodológie, jednak faktami podložené meritórne zistenia. Dominuje právnoinformatický prístup, ktorého praktickým výsledkom bola databáza právnych informácií a rekonštrukcia právneho systému ČR od r. 1918. Použité boli viaceré metódy, okrem legislatívnej štatistiky aj kvantitatívny popis právneho jazyka, lingvistická a kontextuálna analýza. Táto práca v mnohom prekonala skôr realizovaný rozsiahly medzinárodný výskum [Schäffer, Rácz 1990].

¹⁴ Otázka primeranej kvality a kvantít legislatívy sa objavila aj vo výskume vedenom G. Skapskou v roku 2001. Zistilo sa, že najmä malí a strední podnikatelia v Poľsku vnímajú legislatívnu lavínu negatívne. Potvrdilo sa, že je jednou z bariér rozvoja malého a stredného podnikania a zásadne ovplyvňuje rozhodovanie podnikateľa o prípadnej nelegálnej činnosti. [Skapska 2002], porovn. tiež Letkowski [1997], Turska [1992].

možnosti vymožitelnosti práva. Súvisiace oslabenie právnej istoty obyvateľstva¹⁵ posilňuje negatívne postoje k právu a vedie k nedodržiavaniu a obchádzaniu práva. Podľa Skapskej [2002] sú dôsledkom aj vysoké investičné náklady spojené s legálnym podnikaním, čo pôsobí ako jedna z bariér rozvoja efektívneho hospodárstva.

Ak aplikujeme interpretačný rámec právnej kultúry, prichádzame k postulátu, že legislatívna lavína je v kauzálnom spojení s kreovaním antiprávnej kultúry, prispieva k destabilizácii sociálneho poriadku a posilňuje pocit chaosu.

Pôsobenie a funkcie práva v slovenskej spoločnosti

V predošlých pasážach bolo načrtnuté, že právny poriadok SR má isté nedostatky, ktoré neumožňujú vždy adekvátnu ochranu niektorých oprávnených záujmov, resp. umožňujú obchádzanie určitých ustanovení právnych predpisov. S tým idú ruka v ruke aplikačné ťažkosti. Služi potom právo k stabilite spoločenského poriadku a ochrane spravodlivosti, alebo naopak vnáša do spoločenského života neistotu a nedôveru? Plní svoje funkcie, a aké je jeho dysfunkčné pôsobenie?

Na tomto mieste pokladám za potrebné odbočenie do teórie. S rozvojom sociológie práva a príbuzných disciplín v literatúre predmetu pribúdali koncepcie, vymedzujúce funkcie práva. Klasik E. Durkheim rozlišoval dve dominantné funkcie: represívnu (ktorá charakterizovala tradičnú spoločnosť), a reštitučnú (príznačnú pre modernú spoločnosť).¹⁶ K. Mannheim [1957] z pozície filozofie liberalizmu vymedzuje dve základné funkcie práva: 1. udržiavať fundamentálny poriadok (a poskytnúť ľuďom príležitosti a istotu), 2. rozhodovať tie konflikty a záujmy jednotlivcov a skupín, ktoré nedokážu vyriešiť oni sami. E. Bakošová [1991] vymedzuje tieto funkcie: 1. ochranná, 2. regulačná, 3. výchovná, 4. riešenie konfliktov. Podľa J. Přibáňa [2001] sú hlavnými tieto funkcie: 1. integratívna funkcia, 2. selektívna funkcia, 3. regulatívna funkcia, 4. funkcia nástroja riešenia sociálnych konfliktov, 5. legitimizačná funkcia. M. Večeřa [1996] vyčleňuje šesť hlavných funkcií práva: 1. udržiavanie sociálneho poriadku, 2. prepožičanie legitimacy výkonu verejných funkcií, 3. vymedzenie práv a povinností v sociálnej interakcii, 4. uľahčenie kooperatívneho konania, 5. riešenie konfliktov v spoločenských vzťahoch, 6. reprodukcia kultúrnych vzorov.

V poľskej odbornej literatúre sa často stretáme s ponímaním práva ako nástroja sociálnej kontroly, upriamujúcim pozornosť na jeho sociotechnickú (sociálne-inžiniersku) funkciu v zmysle vnášania inovácií. Zdôrazňuje sa aj motivačná funkcia práva. Táto funkcia spočíva v tom, že právo má motivovať adresátov právnych

¹⁵ Ja k tomu (položartom) dodávam, že trpia aj študenti práva. Keďže vyučovacie predmety väčšinou pokrývajú jednotlivé právne odvetvia, často je potrebná detailná znalosť študijných materiálov a zákonov, ktoré sa dajú merať na desiatky centimetrov, pričom perspektíva ich využiteľnosti po skončení štúdia je neistá.

¹⁶ Toto rozlišovanie reflektuje napr. aj M. Foucault, keď vývin v oblasti trestnej justície a sociálnej kontroly charakterizuje okrem iného aj prechodom od zločinu krvi ku zločinu podvodu [Bunčák 2002].

noriem ku konformizmu, aby sa pri uspokojovaní svojich potrieb a realizácii svojich záujmov riadili právnym poriadkom, teda fungovanie práva má stimulovať upevňovanie právnej kultúry spoločnosti.

Americký autor Friedrichs [2003: 8] explicitne rozlišuje 5 funkcií a 5 dysfunkcií práva v spoločnosti. Medzi *pozitívne funkcie práva* zaraďuje: 1. ochrana spravodlivosti a základných hodnôt spoločnosti, 2. regulácia uspokojovania praktických potrieb, 3. riešenie konfliktov, 4. udržiavanie poriadku a 5. udržiavanie súdržnosti spoločnosti. V jeho ponímaní je právo významným nástrojom zabezpečenia sociálnej kohézie (v zásade ide o funkciu integračnú). Ako *negatívne funkcie práva* (dysfunkcie) uvádza menovite: 1. právo konzervuje status quo, 2. rozdeľuje ľudí, 3. je nástrojom útlaku, 4. udržiava a ospravedlňuje konflikt a násilie, 5. rozširuje a petrifikuje moc štátu. [Ibid.]

Odborná literatúra poskytuje široký diapazón klasifikácií a definícií funkcií práva. Tie, ktoré som uviedla, môžeme označiť ako *hlavné funkcie* v tom zmysle, že sú spoločné pre všetky odvetvia právneho poriadku. Nazdávam sa však, že nad nimi stojí jediná, nazvime ju *metafunkcia*,¹⁷ a to funkcia poriadková. Z tohto pohľadu všetky ostatné *hlavné funkcie* sú jej derivátmi a predstavujú jej rôzne dimenzie (stránky). Je potrebné podčiarknuť, že jednotlivé odvetvia práva plnia *špecifické funkcie*, determinované okruhom spoločenských vzťahov, ktoré sú predmetom ich regulácie.¹⁸ Zároveň je potrebné povedať, že jednotlivé funkcie, ktoré právo plní v spoločnosti, sa pri riešení právnych situácií neprejavujú izolovane jedna od druhej. Toto je potrebné vziať do úvahy, ak chceme diagnostikovať a hodnotiť dynamiku pôsobenia práva v spoločnosti. Pritom je veľmi zložitý oddeliť od seba rovinu, pracovne vymedzenú ako rovinu verejnej mienky, a rovinu faktického správania sa subjektov práva. Vo vzťahu k hodnoteniu post-komunistického vývoja na Slovensku z aspektu práva sústredím pozornosť na tie oblasti, v ktorých sa zreteľnejšie prejavuje pôsobenie práva, a to na oboch analytických rovinách.

¹⁷ Ako inšpirácia pre mňa slúžil model hierarchického usporiadania funkcií práva, ktorý sa v európskej právno-sociologickej tradícii spája s menom M. Boruckej-Arctowej. V monografii z roku 1982 metafunkciu vymedzuje pomerne široko – spočíva podľa nej v organizovaní spoločnosti ustanovením konkrétnych foriem kolektívneho života a definovaní ich štruktúry, v regulácii rôznych sfér života spoločnosti a ekonomiky a udržiavaní spoločenského poriadku. Hlavnými, odvodenými funkciami sú: ochranná, organizačná a výchovná [Borucka-Arctowa 1982].

¹⁸ Toto reflektuje aj odborná verejnosť a s uspokojením je možné konštatovať, že sa stávajú čoraz častejšie predmetom sociologického výskumu. Na Slovensku bolo iba na stránkach časopisu Sociológia len v poslednom období uverejnených niekoľko pozoruhodných štúdií z tejto oblasti. Ich predmetom bola napr. otázka sociálnej a ekonomickej integrácie ľudí so zdravotným postihnutím prostredníctvom práva [Repková 2003], spoločenské stratégie kontroly kriminality vo vzťahu k modelom systémov trestnej spravodlivosti [Lubelcová 2005], veľmi dôkladne bola zhodnotená právna regulácia náboženského života na Slovensku [Tížik 2005].

Právna kultúra spoločnosti a pôsobenie práva

Pri hodnotení pôsobenia práva v spoločnosti na rovine motivačných a kognitívnych štruktúr sa ako slubným javí právno-sociologický koncept právnej kultúry spoločnosti.¹⁹ Právna kultúra spoločnosti nemôže byť stotožnená iba so systémom pozitívneho, objektívneho práva. Obsahuje totiž mimoprávne normy, ak sú adresátmi noriem chápané ako záväzné. Sociologická literatúra je bohatá na definície. Ako píše Zavacká, týka sa obsahu práva i jeho rešpektovania a „zahŕňa v sebe širokú škálu vnímania práva od najvyšších orgánov štátnej moci a správy až k jednotlivcovi – občanovi“ [Zavacká 2004: 73]. Súčasťou právnej kultúry je právne vedomie,²⁰ ktoré z aspektu jednotlivca je súčasťou jeho kognitívnej mapy, pomáha mu orientovať sa v sociálnom svete a riešiť právne významné situácie.

V zásade sociológia práva právnou kultúrou rozumie taký systém mimoprávných hodnôt, noriem a vzorcov konania, ktoré podporujú právne konformné postoje a konanie a napomáhajú pôsobeniu práva v spoločnosti, dosahovaniu cieľov inkorporovaných v právnych normách právne dovolenými spôsobmi. Vhodnejšie by možno bolo označenie pro-právna kultúra. Pendantom takejto kvality a konfigurácie kultúrnych prvkov je anti-právna kultúra, ktorá naopak vedie k ignorácii práva, jeho nedodržiavaniu a sťažuje jeho pôsobenie v spoločnosti. Sú pre ňu typické negatívne postoje k právu.

Čo to v praxi znamená, vhodne ilustruje reprezentatívny celopoľský výskum vedený G. Skapskou [2002]. Mnohé jeho výsledky môžeme veľmi dobre vztiahnuť na slovenské realie. Podľa G. Skapskej je právna kultúra *conditio sine qua non* úspešnej ekonomickej transformácie spoločnosti.²¹ Zásadne sa podľa nej zmenili postoje k právu. Právo už nie je ponímané ako nástroj štátneho nátlaku, dominujúcou je tzv. „občianska koncepcia práva“. Skapska konštatuje objavenie sa potreby práva, spočívajúce na uznaní jeho užitočnosti, jeho hodnoty ako nástroja na ochranu oprávnení a hospodárskej slobody. Vzťah vlád v post-komunistických krajinách ku právu označuje Skapska [2002: 105] ako „nový legalizmus“, zároveň však konštatuje u nových politických elít antiprávnu kultúru. Jej korene hľadá v období totalitarizmu, kedy nastalo jednak oddelenie práva od morálky, jednak zaniklo tzv. neoficiálne právo, ktorým sa v obchodnom styku riadili malí a strední podnikatelia (nosnou zásadou bola zásada poctivého obchodného styku). V podmienkach, kedy zmluvným stranám

¹⁹ V právnej vede sa pojem „právna kultúra“ používa najmä v právnej komparatistike, ako synonymum pojmu „právna rodina“ alebo „právna tradícia“. Existujúce právne systémy jednotlivých spoločností – štátov sa dajú klasifikovať na základe určitých charakteristík do skupín (právnych kultúr), ako kritériá triedenia sa v literatúre zvyčajne uvádzajú pramene práva, typické právne inštitúty, princípy, prípadne ešte ďalšie znaky.

²⁰ V literatúre predmetu existuje rad koncepcií právneho vedomia. Pozri [Vaculíková 2002; Večeřa 1996; Vojna et al. 1984 a ďalší].

²¹ „Popri kvalite inštitúcií, medzi nimi kvalite práva, určujúcim činiteľom vytvorenia slobodného a efektívneho hospodárstva je právna kultúra adresátov práva, chápaná operatívne ako potreba práva v spojení s jeho miestom v individuálnej hierarchii hodnôt, a zároveň systém mimoprávných hodnôt a noriem, ktoré podporujú pôsobenie práva“ [Skapska 2002: 103].

nezáleží na svojom dobrom mene, a navyše vymáhanie práva je neefektívne, nemajú problém obchádzať a porušovať právo a poškodzovať partnerov či kontrahentov – v istom zmysle sa to opláti. Riadenie sa právom sa stáva aj pre ďalších účastníkov neatraktívnym, nepôsobí motivujúco. Preto dochádza ku hľadaniu účinnejších stratégií a mechanizmov a utvrdzovaniu vzorcov typických pre antiprávnu kultúru.

Moderné, inštrumentálne právo sa používa s úmyslom presadenia sociálnej zmeny a eliminácie nežiadúcich vzorcov konania v spoločnosti, resp. ich nahradenia inými vzorcami. Má však iba obmedzený priamy dopad, naopak, môže vyvolať rad nežiadúcich, vedľajších, nezamýšľaných účinkov. Toto suché konštatovanie nadobudne v kontexte súčasnosti jasnejšie kontúry, ak si uvedomíme vplyv neregulovaných záujmových, najmä ekonomických skupín,²² a ak vezmeme do úvahy existenciu zločineckých skupín a kriminálnych komunít v spoločnosti. Obnovu vlastníckych vzťahov môžeme pokladať za veľkú výzvu post-komunistického obdobia. S právnou kultúrou spoločnosti veľmi úzko súvisí dianie v politike, nakoľko autorita práva je úzko spojená so štátom a faktickým uplatňovaním zákonodarnej, súdnej a výkonnej moci.

Právo ako prostriedok politickej komunikácie

Dnes už klasickým konceptom je Habermasova teória komunikatívneho konania, v ktorej peniaze a právo vystupujú ako prostriedky komunikácie medzi politickou a hospodárskou sférou. V post-komunistickom vývoji Slovenska je funkcia práva ako jedného z prostriedkov politickej komunikácie skutočne neprehliadnuteľnou. Okrem toho, že politická reprezentácia tvorbou práva komunikuje aj s obyvateľstvom ako takým (najmä pri právnej úprave situácií, ktoré sa týkajú veľkého počtu sociálnych kategórií obyvateľov, ako napr. nadobúdanie bytu a iných druhov nehnuteľností), jeho obsahom komunikuje aj hodnoty a vzorce žiaduceho a nežiaduceho konania, ktoré by mal dodržiavať každý člen spoločnosti.

Zároveň je legislatíva prostriedkom komunikácie Slovenskej republiky s ďalšími štátmi. Napríklad, prihlásenie sa k princípom pluralitnej demokracie a právneho štátu predpokladalo právnu úpravu slobodných volieb, referenda, deetatizácie spoločnosti atď. Túto funkciu je možné s istou dávkou obrazotvornosti označiť ako „signalizačná“. Prijímaním zákonov vzťahujúcich sa na určitú oblasť spoločenských vzťahov, hoci aj nekvalitných a „bezzubých“ (napr. zákon o konflikte záujmov, alebo zákon o preukazovaní pôvodu majetku), politická elita Slovenska vysiela signály zahraničiu – predstaviteľom a členom EU a NATO, ale aj potenciálnym zahraničným investorom či ratingovým agentúram.

K pojmovým znakom práva patrí jeho tvorba či uznanie, ako aj garancia jeho zachovávaní štátom, čiže politickou organizáciou a politickou mocou. Koncepcia politického sprostredkovania potrieb a záujmov v interpretácii Bárányho [1990] implikuje, že všetky vplyvy, ekonomické, sociálne, kultúrne a pod., teda vplyvy okolitých spoločenských subsystémov, sa do právneho poriadku premietajú prostredníctvom poli-

²² Napr. Sopóci [2003], Lesná [2001].

tiky. Súlad politických rozhodnutí i spôsobov ich presadzovania s právom je zdrojom ich legitimacy najmä v prípade, že presadzovanie či realizácia rozhodnutí nie je v súlade so záujmami a vôľou dotknutej skupiny alebo jednotlivcov. Právo pôsobí ako nástroj i ako vedľajší zdroj politickej moci. Otázka *cui bono* v procese legislatívy vystupuje minimálne dvakrát: po prvý raz v procese prípravy legislatívneho návrhu (nezávisle od toho či je pripravovaný v exekutive alebo v parlamente), po druhý raz v procese jeho pripomienkovania a schvaľovania na pôde parlamentu. [Capíková 2003]

Verejnosť vníma politiku aj prostredníctvom legislatívy, keďže tá rámcuje možnosti uplatnenia individuálnych šancí. Zdá sa však, že decíziu sféru mimo obdobia predvolebného boja neveľmi zaujíma verejná mienka. Svedčí o tom napríklad nedostatočná verejná diskusia o väčšine prijímaných politických reforiem. Zaujímavé je, že napriek absencii adekvátneho zhodnotenia situácie a využitia odborných analýz akademických inštitúcií aj špecializovaných výskumných agentúr²³ si trúfajú niektorí politici odôvodňovať svoje rozhodnutia a legislatívne iniciatívy „spoločenskou objednávkou“.²⁴

Tabuľka 1. Vývoj dôveryhodnosti politických inštitúcií v SR v %
(máj 2004 – november 2002)

	dôvera			nedôvera		
	máj 2004	máj 2003	november 2002	máj 2004	máj 2003	november 2002
Armáda SR	62,0	57,0	56,5	32,1	35,4	36,4
Cirkvi	50,6	47,4	53,4	41,9	43,8	39,6
Miestna samospráva	48,7	48,1	50,9	44,7	42,9	40,9
Prezident SR	40,8	34,6	38,3	56,4	63,4	59,9
Policačný zbor SR	40,6	22,8	22,3	56,8	74,7	75,9
Samospráva VÚC	33,1	30,7	30,2	49,7	47,1	47,1
Odbory	27,9	29,5	26,8	58,0	54,9	56,2
Súdy, prokuratúra	21,1	15,1	16,6	73,7	78,7	78,7
NR SR	21,0	24,7	30,6	76,6	72,4	65,4
Vláda SR	20,8	23,3	32,4	77,7	75,0	

* Údaj „dôvera“ vznikol zlúčením odpovedí „plne dôveruje“ a „viac dôveruje ako nedôveruje“

** Údaj „nedôvera“ vznikol zlúčením odpovedí „vôbec nedôveruje“ a „viac nedôveruje ako dôveruje“

Dopočet do 100 % tvoria odpovede „nevie“.

Spracované podľa: Odbor mediálneho výskumu Slovenského rozhlasu (OMV SRo), www.rozhlas.sk

²³ Je to známy fakt, reflektovaný aj v odbornej verejnosti. Pri hodnotení vývoja sociológie v období post-komunistickej transformácie na to poukazujú Búzik a Laiferová [2003].

²⁴ V r. 2004 bol napríklad takto vysvetľovaný pokus zaviesť do rodinného práva staronový inštitút zavinenia. Prejavuje sa tu možno istý legislatívny optimizmus a schematické mysle-

Ako upozorňuje A. Sajo, „akceptácia právnych noriem je v prvom rade dôsledkom akceptácie politického systému.“ Naopak to však neplatí: dodržiavanie práva neznamená automaticky, že politický systém je akceptovaný [Sajo 1992: 86]. Nekvalitná tvorba a aplikácia práva nedáva dobrú vizitku predstaviteľom štátnej moci. G. Lubelcová [1999: 499] pri hodnotení pôsobenia práva v oblasti spoločenskej kontroly kriminality na Slovensku konštatuje a varuje: „Ambivalentný výklad práva (vrátane najvyššieho zákona – ústavy) a jeho prehľbovanie na pozadí politického boja znižuje v očiach verejnosti autoritu práva a obmedzuje jeho regulatívnu funkciu.“

Nepriamym indikátorom môžu byť reprezentatívne prieskumy dôveryhodnosti politických inštitúcií. V čase písania článku som mala k dispozícii iba údaje z prieskumov realizovaných v rokoch 2002–2004, teda počas III. volebného obdobia Národnej rady SR.

Z tabuľky vyplýva, že zákonodarný zbor SR bol v uvedenom období jednoznačne najmenej dôveryhodnou inštitúciou. To implikuje kritické postoje obyvateľov k jej činnosti, najmä legislatívnej, a indukuje podozrenie, či potenciálni voliči nepokladajú celý legislatívny proces za „panskú zábavku“.²⁵ Na druhej strane, tlak verejnej mienky vo vzťahu k právu je stále nepostačujúco slabý a neúčinný.

Právo ako kapitál krajiny

Chápanie práva vo funkcii kapitálu krajiny je možné formulovať na základe vzťahu práva a ekonomiky. Vytváranie „priaznivého podnikateľského prostredia“, o ktoré sa snažia politické elity na Slovensku [porov. Tuček, Bunčák, Harmadyová 1998], sa uskutočňuje prostredníctvom legislatívnych zmien týkajúcich sa hospodárskej sféry (tak hmotnoprávneho, ako aj procedurálneho charakteru). Patria sem nielen otázky investičných stimulov pre zahraničných investorov, ale aj „daňové prázdniny“, zníženie odvodového zaťaženia zamestnávateľov, urýchlenie činnosti registrového súdu a živnostenských úradov, uľahčenie nadobúdania vlastníckeho práva k nehnuteľnostiam v katastrálnom konaní. Patrí sem aj vymáhateľnosť práva v obchodných veciach, teda schopnosť práva intervenovať do konfliktov v záväzkových vzťahoch, či už prostredníctvom arbitrážnych komisií, alebo súdov.

Právo chápané ako kapitál má uľahčovať podnikanie a znižovať investičné riziko. Dobré nastavené „pravidlá hry“ v hospodárskej oblasti spolu s efektívnym donucovacím aparátom by sa potom mali odraziť na objeme investícií v SR a raste ekonomických ukazovateľov, a následne zvyšovaní zamestnanosti a životnej úrovne

nie: rastie rozvodovosť, ergo sťažíme možnosť rozvodu manželstva. Absenciou spoločenskej objednávky sa vysvetľovalo nezavedenie inštitútu predmanželskej zmluvy. Naproti tomu, problém domáceho násillia bol dlhodobo ignorovaný a právny inštitút „týranie blízkej osoby“ zaviedla novela Trestného zákona až v roku 1999 až po intenzívnom tlaku mimovládnych organizácií.

²⁵ Český jazyk poskytuje veľmi priliehavý výraz „čtveráctví“.

obyvateľstva. Na Slovensku vývoj nebol priamočiary a potvrdzuje zlyhanie práva v mnohých oblastiach.

Ekonomická transformácia a v rámci nej spôsob a priebeh privatizácie štátneho majetku na Slovensku²⁶ môžeme označiť ako neuralgický bod prebiehajúcej sociálnej zmeny. Najmä etapa, ktorá prebehla v prvej polovici 90. rokov 20. storočia, bola a je vnímaná kriticky a negatívne ako zlyhanie právnych inštitúcií aj autorít. Nedostatočná právna regulácia spolu s pomalosťou vyvodzovania sankcií za protiprávne konanie priniesla veľké škody, ktoré nedokázala napraviť ani čiastočná reprivatizácia v druhej polovici 90. rokov 20. storočia. Mnoho štátnych podnikov doplatilo aj na nečestné podnikateľské praktiky, spojené napríklad s fenoménom tzv. „čiernych koní“. Je známym faktom, že vznikli rozsiahle ekonomické, ale aj spoločenské škody, zaradiť medzi ne môžeme napríklad: posilnenie existujúcich klientských väzieb a vznik nových, rešazenie druhotných platobných neschopností, pri zániku privatizovaného podniku vznik štrukturálnej nezamestnanosti, zníženie životných šancí, sociálnu frustráciu obyvateľstva, prehĺbenie regionálnej diferenciácie, marginalizáciu obyvateľstva, v prípade veľkej časti rómskeho obyvateľstva sprevádzanú „prepadom do sociálneho suterénu“. S praktikami niektorých podnikateľov a časti privatizérov súvisela následná kríza bankového sektora (ktorá poznačila túto dekádu), vyvstala potreba ich „ozdravenia“ z prostriedkov štátneho rozpočtu, teda z vrecák daňových poplatníkov. Táto negatívna skúsenosť spoločnosti sa taktiež podieľala na formovaní antiprávnej kultúry na Slovensku.

Pre ilustráciu uvediem názory na privatizáciu štátom vlastnených podnikov podľa komparatívneho výskumu z r. 1995. Respondenti sa mali vyjadriť k prebiehajúcemu procesu privatizácie súhlasom alebo nesúhlasom k piatim položkám. Uvádzam odpovede za SR podľa poradia preferencií, v zátvorke uvádzam percento súhlasných a v druhom poradí nesúhlasných odpovedí: 1. Privatizácia privileguje niekoľko ľudí a je v protiklade so záujmami väčšiny (60,1 a 16,1 %), 2. privatizácia zvyšuje sociálnu nespravodlivosť (55,9 a 17,6 %), 3. privatizácia je potrebná pre rozvoj národnej ekonomiky (50,0 a 19,5 %), 4. privatizácia je krádežou národného majetku (40,3 a 24,4 %), 5. privatizácia je dobrá pre zvýšenie životného štandardu väčšiny populácie (21,8 a 50,3 %) [Kuchař 1999: 279]. Výskum potvrdzuje, že hoci verejnosť na Slovensku vníma z hľadiska makrospoločenského privatizáciu ako potrebnú, prebiehajúci proces vyvolával kritické postoje. Spôsob a najmä priebeh a ekonomické dôsledky privatizácie vedie vo verejnosti k spochybňovaniu legitimacy práva, ako aj súčasného sociálneho poriadku.²⁷

Funkčnosť a sila práva sa preukáže v situáciách, kedy jeden z účastníkov právnych vzťahov vybočí z rámca právom dovoleného konania. Kontrolný a najmä sankčný aparát štátu (ktorý tvoria tiež právne inštitúcie) je zodpovedný za prestíž práva, postoje k nemu, jeho efektívnosť. Je potrebné, aby príslušné inštitúcie konali nie

²⁶ Jednotlivé veľké privatizačné kauzy v súvislosti s pôsobením záujmových skupín na slovenskej politickej scéne tohto obdobia opisuje Sopóci [2003].

²⁷ O. i. zmien v sociálnej štruktúre (fenomén „novozbohatlíkov“) atď.

len v medziach zákona, ale aj rýchlo a dôsledne. Zhubné dôsledky má najmä nedostatočná právna úprava v procedurálnej i organizačnej oblasti („deravá“ legislatíva), ak spolupôsobí „liknavosť“ v procedurálnej oblasti. Otvára sa tak priestor na korupciu a iné patologické formy sociálnej kontroly. Napríklad vo veciach konkurzných neboli v uplynulých rokoch zriedkavosťou prípady, kedy sa v priebehu roky trvajúceho konkurzného konania majetok úpadcu „rozplynul“. Dôsledok je viditeľný vo sfére ekonomickej aj sociálnej: firma (v horšom prípade významný zamestnávateľ v regióne) zaniká, zamestnanci prídu o prácu a navyše nedostanú ani mzdu (tú im úpadca často dlží aj za niekoľko mesiacov pred bankrotom, mnohí úpadcovia tiež neplatili odvody, ktoré však zamestnancom zrazili z platu).

V oblasti ekonomickej transformácie v uplynulých pätnástich rokoch právo plnilo najmä inovačnú a organizačnú funkciu, čiastočne regulačnú (úspešná protimonopolná legislatíva), v mnohých oblastiach ale zlyhalo. Uvedené príklady ilustrujú zlyhanie práva ako garanta sociálnych istôt v kritickom období demontáže štátu sociálneho blahobytu, ako prostriedku riešenia konfliktov, ochrannej, represívnej, regulačnej, sociotechnickej aj motivačnej funkcie práva.

Ochrana subjektívnych práv

Významnou oblasťou, v ktorej sa premieta interakcia práva a spoločnosti, je ochrana subjektívnych práv, v anglosaskej literatúre sa používa termín *access to legal justice* (prístup k spravodlivosti). Súvisí s ochrannou funkciou práva, s funkciou práva ako prostriedku riešenia konfliktov, zároveň príslušné procedúry potvrdzujú obsah toho, čo je v spoločnosti pokladané za „právo“. Osobitnou témou hodnou pozornosti je efektívnosť jednotlivých zložiek systému orgánov ochrany práva, čo presahuje možnosti tejto štúdie.

Pozitívnym trendom vývoja právnych inštitúcií na Slovensku je dlhodobé dotváranie systému orgánov ochrany práva. Došlo k zavedeniu inštitútu verejného ochrancu práv (ombudsmana), ktorý ako sa zdá, funguje efektívne. V III. volebnom období Národnej rady Slovenskej republiky bola zriadená Špeciálna prokuratúra a Špeciálny súd, ktorý síce ešte nezačal pracovať, avšak je príslubom do budúcnosti. Etablovalo sa viacero nových právnických profesií fungujúcich na stavovskom princípe – súdny exekútor, patentový zástupca. Profesia komerčný právnik po sotva dekáde existencie bola zlúčená (na základe novej legislatívy) s profesiou advokáta. Tá spolu s profesiou notára bola deatizovaná a nadobudla status slobodného povolania. Po roku 1989 vzniklo v SR viacero projektov poskytovania bezplatnej právnej pomoci obyvateľom SR, jedným z významných aktérov je Ministerstvo spravodlivosti SR, v štruktúre iniciátorov i subjektov dominujú organizácie mimovládneho sektora.²⁸

²⁸ Vybranému okruhu obyvateľov SR bezplatné poradenstvo poskytuje Ministerstvo vnútra SR pomocou troch krajských súdov, ako jednu zo služieb štátu. Právna klinika pre pomoc

Zároveň však musíme konštatovať, že v slovenských podmienkach sa vynárajú vážne a praktické otázky vo vzťahu k dostupnosti spravodlivosti, a to v dvoch oblastiach:

1. *Oblasť vymáhania práva (law enforcement)* sa vzťahuje na mechanizmy fungovania orgánov aplikácie práva, justičného a administratívneho aparátu. Problémy v praxi spôsobuje najmä pomalosť vydávania rozhodnutí [Matlák 2003: 179]. Ak sa možnosť realizácie oprávnení a dostupnosť spravodlivosti znižuje v dôsledku dlhého trvania vydávania rozhodnutí, stáva sa z nich vzácny statok a následne do mechanizmov fungovania právnych inštitúcií začínajú infiltrovať princípy fungovania ekonomických inštitúcií. Vzniká ponuka a dopyt, etablujú sa neformálne klientelistické a korupčné vzťahy.²⁹ Typickým príkladom zlyhania práva môže byť napríklad konkurzné konanie. V súčasnosti predstavuje podľa kriminalistov tzv. tretiu etapu ekonomickej trestnej činnosti na Slovensku konkurzná mafia, napojená na systém súdnictva za účelom manipulácie konkurzných konaní [Kontrolujú... 2004].

Ako determinant dysfunkčného pôsobenia práva vystupuje aj jeho nekvalitná aplikácia súdmi aj úradníkmi (nekompetentnosť, neznalosť a pod.).

Patologické prejavy vo fungovaní právnych inštitúcií, ako napr. klientelizmus, korupcia, zneužívanie postavenia, byrokratizácia, ak sú navyše mediálne hyperbolizované, napomáhajú kreovaniu antiprávnej kultúry spoločnosti.

2. *Oblasť právnej pomoci.* Riešenie právne významných situácií si často vyžaduje značný rozsah a kvalitu právneho vedomia človeka. Problém právnej pomoci sa týka prístupu k expertným právnym službám, ktoré by uľahčili reálne uplatnenie subjektívnych práv a zvýšenie úspešnosti subjektov, ktoré sú síce z formálneho hľadiska rovnocenné, ale sociálne sú znevýhodnené.

Skúmanie fenoménu právnej pomoci sa v literatúre sústreďuje najmä u autorov z anglosaských krajín. Označuje sa termínom „legal aid“, „právna pomoc“ v zmysle poskytovania bezplatných právnych služieb. Tieto služby sú buď poskytované zadarmo (pro bono legal aid), alebo ich za klienta čiastočne či úplne platí iný subjekt, napr. štát alebo mimovládna organizácia (NGO). To, čo ako právnu pomoc definuje naša legislatíva, v týchto krajinách poznajú ako „legal services“, čiže „právne služby“, ktoré platí ten, komu boli poskytnuté (klient). Môžeme zhrnúť, že tieto formy vytvárajú systém právnej pomoci.³⁰

Obsah právnej pomoci môžeme v zásade rozčleniť do nasledovných okruhov: a) legal assistance – zastupovanie (najmä v súdnom konaní sporovom i nespоровom), b) legal advice – právne poradenstvo, čo zastrešuje činnosti ako podanie výkladu právneho predpisu, poučenie o právach a povinnostiach, spisovanie zmlúv,

obetiam domáceho násilia pôsobí aj na PF UK v Bratislave. Sieť dotvárajú subjekty pôsobiace na municipálnej báze, občianske združenia, niektoré cirkvi a politické strany, ale napríklad aj Slovenský výbor pri UNICEF.

²⁹ Túto oblasť na Slovensku monitoruje Transparency International Slovakia, preto sa obmedzím na niekoľko meritórnych poznámok.

³⁰ K tomu bližšie [Capíková 2002].

žiadostí, návrhov, spracovanie právnych analýz a pod. Právne služby sa postupne stávajú nevyhnutným prvkom ochrany práva a prístupu ku spravodlivosti a zaslúžia si preto osobitnú pozornosť zo strany tak odbornej verejnosti, ako aj decíznych orgánov. Pri interpretácii tohto okruhu problémov je možné pokladať za vhodný rámec koncept sociálnej exklúzie.

Na Slovensku dnes identifikujeme situáciu narastania sociálnych nerovností [porovn. Sopóci 2000], „roztváranie nožníc“. Na základe vývoja systému nerovností v SR³¹ však môžeme konštatovať, že možnosť etablovania sociálnych kategórií alebo dokonca celých skupín, pre ktoré budú právne služby finančne nedostupné, je v krátkom časovom horizonte veľmi pravdepodobná. Už dnes je zrejmé, že ekonomické nerovnosti sprevádza aj nerovnosť prístupu k spravodlivosti, napríklad v rodinných alebo pracovnoprávných sporoch alebo v prípade osôb poškodených trestným činom.³² Do okruhu potenciálnych klientov patria však aj špecifické kategórie, ako sú napr. utečenci. Programové vyhlásenie Vlády SR [Programové... 2002] proklamuje zavedenie prehĺbenia kontradiktórnosti konania v trestnom i civilnom súdnom konaní, čo znamená, že môžeme očakávať nárast významu právnych služieb.

Do popredia sa dostáva potreba diskusie o týchto otázkach. Nemožnosť domôcť sa svojich práv sa pokladá za nepriamu diskrimináciu v prístupe k spravodlivosti. Čoraz aktuálnejšou sa javí potreba tvorby a nastavenia modelu právnej pomoci, jeho legislatívneho doriešenia a financovania. Komplexnejšie rozpracovanie problematiky, zohľadňujúce historickú dimenziu a previazanosť so sociálnou štruktúrou, je žiaduce aj v SR. Absentuje napríklad databáza údajov, aká je v SR situácia v oblasti právnych potrieb a trhu právnych služieb. Na základe doterajšieho vývoja je jasné, že právo bude ďalej reagovať na toto možné ohnisko sociálneho napätia a môžeme očakávať etablovanie sa nového právneho odvetvia, ktoré bude zastrešovať oblasť v anglosaských krajinách označovanú ako „poverty law“.

³¹ Zvýšenie rozsahu chudoby naznačuje, že aj na Slovensku sa postupne začína kreovať časť populácie permanentne chudobných, vylúčených a marginalizovaných, zároveň je tu riziko kumulovania handicapov v rodinách a riziko intergeneračného prenosu chudoby. Porovn. [Sopóci, Džambazovič 2003].

³² Špecifická je napr. situácia týraných žien, a to aj v prípade občianskoprávneho konania. Týrané ženy bývajú ekonomicky závislé od manžela, sú často v ťažkej finančnej situácii a z tohto dôvodu si nemôžu dovoliť platiť právne služby, pritom „násilnícki partneri sa nikdy nechcú rozvádzať, opakovanou neúčastou na pojednávaniach a podávaním odvolaní sa snažia predlžovať konania o rozvode, aby čo najdlhšie mali svoju partnerku v područí... Mimovládne organizácie by mali v grantoch vyčleniť aj financie na zaplatenie právnej pomoci pre týrané ženy.“ [Magurová 2001: 100].

Konceptualizácia problematiky

Na pozadí širších spoločenských procesov sa pokúsim, s vedomím selektívnosti a skratkovitosti, načrtnúť možné spôsoby interpretácie dynamiky vzájomného pôsobenia práva a spoločnosti.

1. Paradigma transformácie

Paradigma transformácie v sociológii taktiež predstavuje bohatstvo koncepcií i bohatú matériu parciálnych poznatkov. V zásade môžeme postulovať, že ide o prechod systému z východiskového stavu do stavu iného. Posúdenie zhody medzi želaním či plánovaním a výsledkom je meradlom úspešnosti transformácie. Vo vzťahu k právu to znamená akcentovanie sociálno-inžinierskej, inovačnej funkcie práva, na druhej strane potrebu akcelerácie zmien pri prechode jednotlivými fázami procesu. Domnievam sa, že transformácia predpokladá nespochybňovanie legitimacy práva, existenciu jednotného právneho a mocenského rámca fungovania spoločnosti.

Empirický výskum v Poľsku [Skapska 2002] potvrdil reálnu potrebu užitočného práva, otvoreného pre konsenzuálnu reguláciu sporných otázok (bez potreby ingerencie štátneho aparátu), pričom respondenti intuitívne zdôrazňovali potrebu inštrumentálnej i komunikačnej racionality práva. To má podľa Skapskej veľký význam pre spoločnosť, kde sa hospodárske subjekty nemôžu po polstoročnej ruptúre vývoja oprieť o skúsenosti ani podnikateľské tradície, teda i pre slovenskú spoločnosť.

Ako upozorňuje A. Turska [1992], rozpor medzi normatívnym systémom spoločnosti a zmenami realizovanými prostredníctvom práva je potrebné vidieť v širšom kontexte logiky revolučnej zmeny, realizovanej prostredníctvom reforiem. Bezprostredné efekty reforiem (vrátane nezamyšľaných dôsledkov) v jednotlivých etapách môžu potvrdzovať (negatívne) skúsenosti z minulosti, ba dokonca vyvolať odpor k právu.

2. Koncept sociálnej dezorganizácie

História potvrdzuje, že zlomové obdobia vývoja ľudských spoločností, prinajmenšom v novovekých dejinách, sú spojené so sociálnou dezorganizáciou. Ako interpretačná schéma pre vysvetlenie pôsobenia práva v spoločnosti sa ponúka koncept dezorganizácie. Tento má v interpretácii Ondrejковиča [2000] dve zložky. Prvou je *proces dezorganizácie*, ktorý sa prejavuje a) na dimenzii právno-normatívnych štruktúr a inštitúcií trestnej spravodlivosti,³³ b) rozpadom sociálnych väzieb, anómiou, so-

³³ V súvislosti s pôsobením trestného práva v oblasti boja s kriminalitou G. Lubelcová konštatuje zlyhanie represívnej a ochrannej funkcie práva, pričom uvádza nasledovné tendencie: zaostávanie trestnoprávnej regulácie nových foriem najmä ekonomickej a organizovanej kriminality, nepripravenosť represívnych orgánov čeliť kriminalite posilnená ich prepojenosťou s podsvetím, prepájanie organizovaného zločinu so štátnou mocou [Lubelcová 1999].

ciálnou frustráciou, izoláciou, anonymitou. Druhou zložkou je *dezorientácia* ako kultúrna zložka dezintegrácie: znamená zmenu a pluralizáciu hodnôt a noriem na všetkých úrovniach spoločnosti. Dôsledkom je neurčitost' kritérií, regulujúcich sociálne konanie. Oslabenie sociálnej kontroly vedie k spoločenskej destabilizácii, často sa spája aj s demoralizáciou.

Sme svedkami javu označovaného ako „new vulgarity“ [Kojder 2001], čo zaštrešuje obscénnosť vo vyjadrovaní, v sebareprezentácii, v prezentácii (pri pohľade na nahé telo v reklame niekedy nie je jasné, akého produktu sa týka), pornografiu a bojom „sex-priemyslu“, ktorý vhodne zneužil internet. Nejde o jav špecificky slovenský, je skôr súčasťou globálneho trendu. Nejde ani o jav nový, no zdá sa, že v poslednej dekáde dosiahol nevídanú akceleráciu. Sprevádzaný je vyprchávaním úcty vo vzťahoch medzi ľuďmi (a to aj pod krídlami rodiny), úcty k životu, úcty k autoritám, k vlastníctvu druhých ľudí. Opísané tendencie predstavujú istý tlak na právny poriadok: je tu požiadavka časti spoločnosti na kontrolu interakcií prebiehajúcich vo sférach súkromia jednotlivcov. Právo, chápané ako minimum morálky, má chrániť ľudí pred ľuďmi aj v intímnych vzťahoch (napr. ochrana počateho dieťaťa, problém domáceho násillia na deťoch, ženách a senioroch, problém neplatenia výživného).

J. Schenk na základe výsledkov reprezentatívneho empirického výskumu realizovaného v roku 2001, konštatuje že slovenská spoločnosť je anomická vo vysokom stupni – hodnota indexu anómie dosiahla 68,31 % z možného maxima (100 %). Podľa neho tento výsledok znamená, že v očiach respondentov je stav súčasnej spoločnosti výrazne odchylný od stavu, ktorý pokladajú za normálny. Výskum preukázal aj vysoký podiel respondentov, ktorí sa domnievajú, že slovenská spoločnosť je v kríze – až 88,6 %. [Schenk 2004].

Stav anómie a nárast sociálnej patológie, a to nie len kriminality, je jedným z veľmi zreteľných indikátorov dysfunkčnosti práva. Vyjadruje sklamanie sociálnych očakávaní kladených na právo i oslabenie motivačného pôsobenia práva. V kontexte sociálnej dezorganizácie sprevádzajúcej prebiehajúce dynamické zmeny sa dôveryhodnosť, ako aj legitimita práva a právnych inštitúcií stáva nádejou, kým dysfunkčné pôsobenie práva naopak – otvorenou hrozbou.

3. Paradigma modernizácie

Vhodnou explanačnou schémou sa javí paradigma modernizácie – modernizácia právneho poriadku ako výraz celkovej modernizácie spoločnosti. Modernizáciu Havelka a Muller definujú z funkcionálneho hľadiska ako „novosť tendencií, orientácií a vzorcov konania“, pričom „vo sfére práva je spojená s permanentným riešením napätia medzi legalitou a legitimitou, vznikajúceho v dôsledku ekonomických, kultúrnych a sociálnych tlakov na vlastnú právnu stabilizáciu.“ [Havelka, Muller 1996: 146–147].

Ako komplementárne interpretačné schémy môžeme uviesť tieto najčastejšie uvádzané mechanizmy modernizácie:³⁴

³⁴ Vychádzam tu zo systemizácie, ktorú publikoval vo svojej štúdii J. Bunčák [2002].

a) *Modernizácia ako dôsledok technologického pokroku a šírenia technologických inovácií* [Bunčák 2002: 106]. Napríklad rozvoj medicíny alebo boom dátových technológií predstavujú významný impulz pre oblasť práva. Technologický pokrok sprevádza vznik veľmi sofistikovaných a ťažko odhaliteľných foriem trestnej činnosti s následným zavedením nových skutkových podstát do trestného zákonodarstva, ale podnietili aj zmeny v práve duševného vlastníctva, vznik právneho inštitútu elektronického podpisu, zmenu v organizácii súdnictva (súdny manažment) a pod..

b) *Modernizácia ako zmena vyvolaná novými formami organizácie spoločnosti*. Toto vysvetlenie predstavuje typicky sociologický pohľad na príčiny a mechanizmus zmeny vývinového štádia spoločnosti. Výrazným znakom post-komunistickej modernizácie je zmena racionality v sociálnom a politickom živote [Ibid.]. Zmeny a diverzifikácia inštitucionalizovaných foriem sociálneho usporiadania sa dotkli mnohých oblastí života a neobišli ani právo. Modernizácia politického systému spojená s demokratizáciou verejného života si vyžadovala formálne ukotvenie prostredníctvom práva. Vyplýva to z povahy vzťahu medzi právom a spoločnosťou: „Právo ako sociálna inštitúcia má tendenciu stať sa čoraz formálnejším a komplexnejším, v súlade s vývojom a expanziou spoločnosti.“ [Friedrichs 2003: 254].

c) *Modernizácia ako šírenie vzoru „súčasnej priemyselnej civilizácie“ ako univerzálneho typu spoločnosti* je síce v literatúre často kritizovanou koncepciou [Bunčák 2002: 99 a 110], avšak v rétorike aktérov sociálnej zmeny sa „dobiehanie“ úrovne západoeurópskych krajín objavuje veľmi často, a po kvalite politického života a štandardoch životnej úrovne nepochybne túži drvivá väčšina obyvateľov SR.

d) *Modernizácia ako súhrn globálne prebiehajúcich sociálnych zmien* vedúcich k premene národných spoločností na súčasnú priemyselnú spoločnosť západoeurópskeho, amerického a japonského typu, ako uvádza Bunčák [2002: 114]: „Po roku 1989 sme sa na Slovensku sami stali účastníkmi politickej globalizácie v úlohe prijímateľov univerzálnych noriem politického režimu liberálnej demokracie, ktorú sme nevymysleli, ani nezdedili. Rýchlo sme sa stali jej aktívnymi aktérmi v úlohe účastníkov na viacerých globálnych a kontinentálnych mierových misiách. Je isté, že proces modernizácie sa významne podieľal na rozpade sovietskeho bloku, aj na vzniku samostatnej Slovenskej republiky.“ Môžeme sa domnievať, že takto chápaná modernizácia predstavuje tlak na štandardizáciu výkonu verejnej moci a bola impulzom pre právne garancie týchto štandardov.

4. Paradigma postmodernej

V slovenskej odbornej literatúre otázku práva v postmodernej situácii rozpracoval veľmi podrobne predovšetkým popredný slovenský právny vedec E. Bárány. Súčasťou postmodernej situácie v jeho ponímaní je nadužívanie právnej formy na zvládnutie či zmiernenie pluralizmu a zmien, kde hovorí o troch spôsoboch: úteku do práva, bezradnosti politiky a úpadku reálnej sily zákona. Podľa neho právo plní funkciu „nástroja uvedomelého výberu z možných budúcností a formovania budúcnosti“, napriek zmenám ktoré ho zasiahli v zmätkovitosti postmodernej predstavo-

vanej pluralitou sociálnych a politických skupín zatiaľ nezlyháva vďaka rešpektovaniu a praktizovaniu idey právneho štátu, pochádzajúcej z predošlej epochy – moderny. Ďalšou podmienkou funkčnosti práva je, že bude reflektovať ďalšie z moderných hodnôt: rovnoprávnosť, slobodu a sociálnu spravodlivosť [Bárány 1997].

Hoci je právo iba jedným z mnohých nástrojov sociálnej kontroly, podľa Urbanovej právo je aj dnes v dobe plurality morálok a subkultúr „pevná plocha potrebná na zachovanie spoločenského poriadku“ [Urbanová 2002: 92]. Ak v spoločnosti existuje pluralita sociálnych skupín odlišných či konkurenčných záujmov, s vlastnými normatívnymi a hodnotovými systémami (skinheads, mafie, komunity dobrovoľne chudobných, komunity veriacich a pod.), pri ich paralelnej koexistencii a konfrontácii vyvstáva ako nevyhnutnosť existencia právneho poriadku, opierajúceho sa o jednotný mocenský rámec – štát.

5. Kríza práva na pozadí deštrukcie normatívnosti

Deštrukcia normatívnosti je v koncepcii A. Kojdera [2001] procesom, ktorý má tri fázy: a) strata všeobecného charakteru noriem, b) rastú oblasti spoločenského života aj individuálneho konania, ktoré sú riadené ad hoc normami, c) výrazná normatívna pružnosť – pravidlá sa tvoria na prospech konkrétnej skupiny adresátov a vzťahujú sa len na konkrétne typy interakcií, so zmenou adresátov či okolností sa menia ich práva a povinnosti.

Konkrétnymi prejavmi deštrukcie normatívnosti sú u Kojdera: a) deštrukcia zodpovednosti za minulosť v zmysle neurčitosti kritérií hodnotenia minulosti, b) deštrukcia zodpovednosti v politike, c) deštrukcia osobnej (vnútornej) bezpečnosti v spoločnosti, d) deštrukcia právneho cítenia (nedodržiavanie práva a kritické postoje k nemu).

Diskusia

V predošlých pasážach som sa pokúsila načrtnúť vývinové trendy typické pre právny poriadok v období post-komunistickej transformácie, a upozorniť na prvky, ktoré umožňujú predikovať etablovanie sa dysfunkčionalnej právnej kultúry, resp. antiprávnej kultúry na Slovensku. Takýto vývin zákonite povedie ku spoločenským škodám a je potrebné upozorniť na nebezpečnosť faktorov, ktoré posilňujú tento proces. Rozhodujúcim činiteľom efektívnosti pri naplňaní funkcií práva sú jeho legitimita, resp. prestíž, a právna kultúra spoločnosti, ktoré sa formujú a potvrdzujú na základe skúseností s pôsobením práva. Uvedené skutočnosti kladú enormné požiadavky na právnikov,³⁵ čo by mohlo byť podnetom pre rozvoj právnej politiky či sociológie právnických profesií.

³⁵ Prikláňam sa tu k stanovisku Vaculíkovej [2002: 80]. Podľa nej právnické povolanie v súčasnej spoločnosti zaujíma mimoriadne dôležité miesto, jeho obsah je „jedným z najdôležitejších mechanizmov, ktorým sa udržiava pomerná rovnováha spoločnosti. Povolanie právni-

Právo bolo úspešné pri legitimizácii politických štruktúr novovznikajúceho štátu i obsadzovania a výkonu verejných funkcií. Bolo významným *nástrojom utvárania a potvrdzovania identity* Slovenskej republiky ako štátu. Výrazná bola funkcia inovačná (alebo sociotechnická či sociálne inžinierska).

Právo však samo osebe nie je zárukou spoločenského vývoja, ani jeho smerovania. Problematická je úspešnosť práva ako regulátora spoločenských procesov, garanta spravodlivosti, prostriedku riešenia konfliktov aj ako nástroja sociálnej kontroly. Ako uvádza A. Sajo [1992: 91], „štátny socializmus a iné skúsenosti so zámerou sociálnou zmenou indikujú, že najúspešnejšie zmeny prostredníctvom práva spočívali buď na dezintegrácii sociálnych skupín, alebo na ich striktnnej kontrole.“ Konanie adresátov práva nemôže byť vždy bezprostredne pozorované, týka sa to najmä sféry súkromia a súkromného majetku. Tieto sféry ako nedotknuteľné rešpektujú aj určité odvetvia právneho poriadku krajiny, takže ak sa kontrolujúci subjekt sám nechce dopustiť porušenia práva, musí ich rešpektovať. Tým vlastne právny systém sám napomáha rezistencii voči sociálnej zmene, upozorňuje Sajo [ibid.].

Ako požiadavka konsolidácie právneho poriadku bude potrebná rekodifikácia právnych predpisov v záujme zjednotenia právnej úpravy a terminológie, ako aj sprehľadnenia právneho poriadku. Je potrebné hodnotiť pozitívne, že aspoň v proklamatívnej podobe je táto požiadavka začlenená do Programového vyhlásenia Vlády SR [Programové... 2002].

Európska integrácia znamená obrovský zásah do suverenity štátu, pričom dualizmus tvorby európskeho a domáceho práva si žiada vysoko expertnú erudíciu. Inštitucionálnou reakciou by mohlo byť etablovanie sa nového odvetvia práva.

Na základe uvedeného môžeme vyvodiť, že výsledný stav práva v SR je dôsledkom synergického efektu pôsobenia viacerých spoločenských vplyvov. Môžeme usudzovať, že v priebehu nasledovných rokov niektoré z nich zoslabnú alebo budú nahradené inými.

Friedrichs [2003: 275] správne upozorňuje: „Právo odráža existujúce spoločenské podmienky a zohráva dôležitú úlohu pri ich premene. Z jednej strany je napádané za to, že nezohráva dynamickejšiu úlohu pri presadzovaní sociálnej zmeny, a takisto za to, že prináša viac škody než spoločenského prospechu.“ Keďže právo pôsobí na makro-, mezo- aj mikroštruktúru spoločnosti, je veľmi zložitý postihnúť dôsledky vplyvu zmien právneho systému na spoločnosť v celom rozsahu. To ani nebolo účelom tohto príspevku.

Stabilný poriadok spoločenských vzťahov stojí na dvoch nohách: tolerancii až miernej podpore veľkej väčšiny spoločnosti prejavujúcej sa v dodržiavaní práva, a akcieschopnom, dostatočne rozsiahlom štátnom aparáte, ktorý zabráni, aby nevyhnutné porušovanie práva neohrozovalo právny poriadok fungovania a vývoja spo-

ka má za úlohu zjednocovať právny systém tak, aby bola zachovaná jeho autorita...vo všeobecnosti je nositeľom etiky jednotlivých právnických profesií, druhom podstatnej regulačnej štruktúry, ktorá môže preklenúť priepasť medzi štátom vytvorenými zákonmi a skutočnými podmienkami spoločenského života.“

ločnosti. [Bárány 1990: 300]. To je želaný stav. Ako som sa pokúsila naznačiť v tomto príspevku, existuje celý rad oblastí v ktorých sa ukazuje, že právo zlyháva v plnení svojich hlavných funkcií. Nezlyháva však úplne – „drží“ slovenskú spoločnosť kdesi medzi poriadkom a chaosom.

Dobrou správou je, že väčšina obyvateľov Slovenska právo zrejme dodržiava. Vývoj po roku 1989 však ukazuje, že v slovenskej spoločnosti pri regulácii sociálnej patológie právo ťahá za kratší koniec, a rozhodne sa nezaobíde bez podporného vplyvu mimoprávných mechanizmov sociálnej kontroly.³⁶ Existencia právnej (či právo podporujúcej) kultúry spoločnosti je preto nevyhnutnosťou. Pri zlyhavaní práva nastupujú iné samoorganizačné mechanizmy, právny poriadok môžu vytesniť patologické normatívne štruktúry. V období post-komunistickej transformácie na Slovensku dochádza ku kodifikácii etických štandardov jednotlivých právnických profesií a tento pozitívny trend sledujeme aj v iných profesiách – etický obsah sa stáva súčasťou profesných identít. Je to dôležité v situácii, kedy „predstava, že to, čo je podľa práva, je automaticky dobré a správne, vo všeobecnom zmysle už stratila životnosť.“ [Řeháková 2003: 16].

Ako píše Friedrichs, „právo sa bude meniť – to je isté ... a my by sme mali byť lepšie pripravení pochopiť zmeny práva, ktoré istotne budeme musieť podstúpiť, a v lepšom prípade prispieť k týmto zmenám konštruktívne.“ [2003: 284]. Istota nevyhnutných zmien, spojených najmä s konsolidáciou spoločenských zmien v záujme zvyšovania kvality života obyvateľov SR, procesmi európskej integrácie a hrozbou globálneho terorizmu, je výzvou na prehodnotenie doterajších poznatkov a evaluácie práva, čo sa nezaobíde bez dlhodobého, systematického, koordinovaného a integrovaného interdisciplinárneho bádateľského úsilia.³⁷ Dysfunkčné pôsobenie práva stavia slovenskú spoločnosť na križovatku v smerovaní jej ďalšieho vývoja. Bude prostredím, v ktorom sa bude dobre žiť, alebo živorit?

SILVIA CAPIKOVÁ získala titul magistra práv na Právnickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave a magistra sociológie na Katedre sociológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, kde pôsobí ako odborná asistentka. Za diplomovú prácu v odbore sociológia jej bola udelená Cena Antona Štefánka (2000). Jej výskumné a publikačné aktivity spadajú do oblasti sociológie práva a dejín sociologického myslenia. Od roku 2002 je členkou RCSL of ISA. V rokoch 2002–2003 bola členkou Výboru Slovenskej sociologickej spoločnosti pri SAV.

³⁶ Porovn. Bárány [1997], Urbanová [1998], Skapska [2002].

³⁷ Napriek tomu na Slovensku existujú značné rezervy v oblasti pôvodnej i prekladovej literatúry aj empirického výskumu. Veľa sa diskutuje, málo publikuje, pričom najmä diskurzy sociológov a právnikov často prebiehajú v neprekrývajúcich sa fórach. Pokiaľ ide o obdobie po roku 2000, na pôde Slovenskej sociologickej spoločnosti pri SAV sa uskutočnili dva právno-sociologické odborné interdisciplinárne semináre – „Sociológia práva dnes: témy a osobnosti“ (2003) a „Právne vedomie ako právny a sociálny fenomén“ (2004).

Literatúra

- Bakošová, E. 1991. *Úvod do sociológie práva*. Bratislava: PF UK.
- Bárány, E. 1990. „Právo a politika“. *Právny obzor* 73 (4): 289–301.
- Bárány, E. 1997. „Právo v postmodernej situácii“. *Právny obzor* 80 (1): 4–21.
- Borucka-Arctowa, M. 1982. *Společné pohledy na funkce práva*. Warszawa: IPP.
- Bunčák, J. 2002. „Nad niektorými otázkami teórie modernizácie“. *Sociológia* 34 (2): 99–116.
- Búzík, B., E. Laiferová 2003. „Looking for the Own Face – The Decade of Slovak Sociology“. Pp. 153–163 in Keen, M. F., J. L. Mucha (eds.): *Sociology in Central and Eastern Europe. Transformation at the Dawn of a New Millennium*. Westport: Praeger Publishers.
- Capíková, S. 2003. „Čo spustilo a čo zastaví legislatívnu lavínu?“ Pp. 50–60 in Kuhnová, K. (ed.): *České právní myšlení a logika – minulost a perspektivy*. Spisy právnické fakulty Masarykovy University v Brně. Svazek 268. Brno: MU.
- Capíková, S. 2002. „Právna pomoc a občianska spoločnosť“. *Sociológia* 35 (2): 163–170.
- Čeplíková, M. 2000. „Právo ako súčasť sociálnej reality“. *Acta Iuridica Cassoviensia* 23: 304–316.
- Friedrichs, O. 2003. *Law in Our Lives*. Los Angeles: Roxbury Publishing.
- Havelka, M., K. Müller 1996. „Procesy transformace a teorie modernizace“. *Sociologický časopis* 32 (2): 143–157.
- Chandogová, E., M. Remišová 2000. „Súvislosti medzi patologickým správaním a zdravotným stavom obyvateľov SR“. Pp. 17–28 in *Súčasný trendy v sociológii zdravia a choroby* (zborník prednášok a vystúpení z vedeckej konferencie venovanej 100. výročiu narodenia prof. MUDr. A. J. Churu). Bratislava: SPAM.
- Kojder, A. 2001. *Godność i siła prawa*. Warszawa: Oficyna naukowa.
- „Kontrolujú bystrický krajský súd“ 2004. *Denník SME* 12 (204), piatok 3. 9. 2004: 2.
- Kořenský, J., F. Cvrček, F. Novák 1999. *Juristická a lingvistická analýza právních textů*. Praha: Academia.
- Kráľ, J., A. Holák 1999. *Teória a prax legislatívnej činnosti*. Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského.
- Kuchař, P. 1999. „Attitudes to the Economic Transformation and Modernization of Enterprise“. Pp. 267–282 in Adamski, W., J. Bunčák, P. Machonin, D. Martin (eds.): *System Change and Modernization*. Warsaw: IFiS Publishers.
- Lesná, L. 2001. „Vyšetrovanie vybraných trestných činov s ekonomickým pozadím“. Pp. 807–820 in Kollár, M., G. Mesežnikov (eds.): *Slovensko 2001. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava: IVO.
- Letkowski, J. 1997. „Dole i niedole współczesnego polskiego prawa“. *Acta Collegium Invisible* 2: 12–28.
- Lubelcová, G. 2005. „Alternatívne tresty v kontexte stratégií spoločenskej regulácie kriminality“. *Sociológia* 37 (1): 33–58.
- Lubelcová, G. 1999. „Základné trendy a riziká vývoja kriminality na Slovensku v rokoch 1989–1999“. *Sociológia* 31 (5): 497–501.
- Magurová, Z. 2001. „Právne aspekty násilia páchaného na ženách“. Pp. 91–101 in Cviková, J., J. Juráňová (eds.): *Aspekty násilia páchaného na ženách*. Bratislava: Aspekt.
- Mannheim, K. 1957. *Systematic Sociology. An Introduction to the Study of Society*. London: Routledge and Kegan.
- Matlák, J. 2003. „Vymáhateľnosť práva v podmienkach pracovného práva“. Pp. 175–179 in Gregušová, D. (ed.): *Vymožiteľnosť práva v podmienkach SR*. Bratislava: Nadácia Karola Plancka.
- Orosz, L. 2003. „Legislatívna činnosť Národnej rady Slovenskej republiky. Niekoľko kritických poznámok“. *Právny obzor* 86 (2): 119–139.

- Ovečková, O. 2003. „Stav právneho poriadku a jeho perspektívy vo väzbe na proces aproximácie práva Európskych spoločností a Európskej únie“. *Právny obzor* 86 (6): 578–590.
- Ondrejko, P. 2000. „Modernizácia a anómia. Je teória anómie aktuálna i v súčasnej slovenskej spoločnosti?“ *Sociológia* 32 (4): 343–360.
- Programové vyhlásenie vlády SR 2002.
www.vlada.gov.sk/dokumenty/programove_vyhlasenie_vlady-20021104.rtf
- Prusák, J. 1995. *Teória práva*. Bratislava: PF UK.
- Příbáň, J. 2001. *Sociologie práva*. Praha: SLON.
- Příbáň, J. 1992. „Několik poznámek k sociologii práva“. *Sociologický časopis* 28 (6): 770–782.
- Repková, K. 2003. „Občania so zdravotným postihnutím ako sociálna minorita – základ formulovania antidiskriminačnej legislatívy“. *Sociológia* 35 (2): 141–162.
- Řeháková, V. 2003. *Sociologie práva*. Ostrava: VŠB – Technická univerzita Ostrava.
- Sajo, A. 1992. „Conformity and Legal Change“. Pp. 85–91 in Skąpska, G. (ed.): *Prawo w zmieniającym się społeczeństwie*. Kraków: Jagiellonian University Publishing.
- Schäffer, H., A. Rácz (eds.) 1990. *Quantitative Analyses of Law. A Comparative Empirical Study*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Schenk, J. 2004. „Anómia na Slovensku: pokus o meranie“. *Sociológia* 36 (2): 107–136.
- Skąpska, G. 2002. „Kultura prawna w procesie tworzenia wolnej gospodarki“. Pp. 97–128 in Skąpska, G. (ed.): *Buddenbrookowie czy piraci?* Kraków: Universitas.
- Sopóci, J., R. Džambazović 2003. „Sociálne nerovnosti a chudoba“. Pp. 154–180 in Sopóci, J. et al.: *Slovensko v deväťdesiatych rokoch*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- Sopóci, J. 2003. „Zaujímavé skupiny“. Pp. 84–153 in Sopóci, J. et al.: *Slovensko v deväťdesiatych rokoch*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- Svák, J. 1996. „Konvergenie v právnych systémoch“. *Právny obzor* 79 (5): 382–398.
- Štefanovič, M. 1999. „Uplatňovanie výsledkov právnej vedy na formovanie slovenského právneho poriadku“. *Acta Facultatis Iuridicae Universitas Cassoviensis* 22: 25–32.
- Tížik, M. 2005. „Vplyv právnej regulácie na rozvoj náboženského života v SR“. *Sociológia* 37 (1): 59–90.
- Tuček, M., J. Bunčák, V. Harmadyová 1998. *Stratégie a aktéri transformácie a modernizácie v Českej a Slovenskej republike*. Brno: Doplněk.
- Turska, A. 1992. „Dynamika ładu normatywnego w społeczeństwie posttotalitarnym“. Pp. 266–278 in Skąpska, G. (ed.): *Prawo w zmieniającym się społeczeństwie*. Kraków: Jagiellonian University Publishing.
- Urbanová, M. 2002. „Sociální kontrola a její prostředky v 21. století“. Pp. 80–94 in Pospíšil, I. (ed.): *Humanitní vědy – klíčová témata a evropská integrace na počátku 21. století*. Brno: Linie pro VŠKE.
- Urbanová, M. 1998. *Sociální kontrola a právo*. Brno: Masarykova univerzita.
- Vaculíková, N. 2002. „Právnické profesie“. Pp. 79–95 in Ottová, E., N. Vaculíková: *Úvod do právnického štúdia*. Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského.
- Večeřa, M. 1996. „Právo a sociální realita“. Pp. 123–160 in Večeřa, M., M. Urbanová: *Základy sociologie práva*. Brno: Masarykova univerzita – Doplněk.
- Vojna, P. et al. 1984. *Kriminalita – skutečnost a právní vědomí*. Praha: VÚK GP ČSSR.
- Zavacká, K. 2004. „Právna kultúra v medzivojnovom Československu“. *Právny obzor* 87 (1): 73–76.
- Ziemiński, Z. 1992. „Metody i techniki badań nad funkcjonowaniem prawa“. Pp. 389–402 in Skąpska, G. (ed.): *Prawo w zmieniającym się społeczeństwie*. Kraków: Jagiellonian University Publishing.